

Mihin aate- ja oppihistoriaa tarvitaan?

Juha Manninen

Ilmaisulla "aate- ja oppihistoria" tarkoitetaan seuraavassa tiettyä yliopistollista oppiainetta ja sen pohjana olevaa tutkimusalaa. Aate- ja oppihistoriallinen tutkimustapa on tietysti mahdollinen muissakin kuin yhden oppiaineen puitteissa, mutta on tärkeä havaita, että liputtautuminen aate- ja oppihistoriaksi merkitsee aina suhteen luomista tiettyihin olemassa ja kehitymässä oleviin traditioihin. Samasta on kysymys myös käsiteltäessä aate- ja oppihistorialle tyypillisiä tutkimuskohteita muiden lippujen alla. Mikään ei estä muulla alalla toimivaa tutkijaa esittämästä ansiokasta aate- ja oppihistoriallista työtä, jos hän hakeutuu alan tutkimuskirjallisuuden, tutkijoiden tai kansainvälisten keskustusten piiriin. Mistään pelkältä harrastuspohjalta arvokkaita tuotteita synnyttävästä suuntautumisesta ei sen sijaan ole kysymys.

Suomessa ala on yllä mainitussa oppiainemerkityksessä nuori, hieman yli kaksikymmenvuotias. Pohjoismaisittain sillä sen sijaan on syvät juuret etenkin Ruotsissa, jossa sen varhaisin oppituoli perustettiin Upsalaan vuonna 1932. Oppituolin ensimmäinen haltija Johan Nordström viittasi kylläkin mielellään alan valistusajalla syntyneeseen edeltäjään "historia litterariaan", jonka voi nähdä taustaksi myös kaunokirjallisuuden yliopistolliselle tutkimukselle ja opetukselle samoin kuin kirjastotieteelle ja informatiikalle. Kaunokirjallisuuden professuuri saatiin Helsinkiin nimikkeellä "estetiikka ja nykykansain kirjallisuus" nimenomaan lakkauttamalla sekä oppineen että kauniin kirjallisuuden käsittänyt historia litteraria vuonna 1852. Päätöstä ei ole sen koommin peruttu. Oppihistoria jaettiin keisarillisella päätöksellä Aleksanterin yliopistossa kaikkien alojen edustajille siten, että kukin vastaa oman alansa historiasta. Päätöksessä oli nähtävissä sama tendenssi kuin samanaikaisesti toteutetussa ylioppilaskunnan hajottamisessa aloittain.

Täytettäessä Suomen ensimmäistä aate- ja oppihistorian professuuria 1976 samanaikainen tietosanakirja "Facta" osasi informoida: "Oppihistoria, aik. yliopistollinen oppiaine, jossa annettiin yleiskuva tieteiden kehityksestä, nyk. tiet. tutkimus, joka kohdistuu etupäässä tieteiden historiaan. O:aan liittyy läheisesti aatehistoria. Helsingin yliopiston o:n professuuri lakkautettiin 1852. Aate- ja oppihistorian professorin virka on mm. Upsalan yliopistossa."

Kaunokirjallisuuden tutkimuksesta poiketen aate- ja oppihistorian oppiaineen ja tieteenalan keskeisenä kohteena on eri aloilla aikojen kuluessa syntyneet oppitut kirjallisuudet ja ylipäänsä oppineisuus tarkasteltuna ajassaan ja yhteyksissään. Kysymys on historiallisesta tutkimuksesta. Sillä on kuitenkin varsin erikoislaatuinen kohde, mistä seuraa myös metodisia eroja verrattuna muihin historian tutkimukseen. Aatteet ja opit eroavat tapahtumista. Uumajalainen aatehistorioitsija Ronny Ambjörnsson on kirjoittanut tästä osuvasti: "Kaikki historia on jännittävä. Se ei viittaa pelkästään siihen, miten kaikki on tullut sellaiseksi kuin tuli, vaan myös siihen, millaiseksi se olisi voinut tulla. Mutta: tapahtunut on tapahtunut, historiaa ei saa uudestaan eläväksi. Aatehistoria sitä vastoin on täynnä ääniä, jotka puhuttelevat meitä yhä haastavasti. Aatteet eivät ole kuolleita, ne elävät teksteissään ja vaativat jatkuvasti tilaisuutta ponnahtaa niistä esiin. Aatehistoria on eräänlaista keskustelua halki vuosisatojen." Englantia puhuvassa maailmassa syntyi 1900-luvun alkupuolella "history of science" -liike, joka toisen maailmansodan jälkeen vakiintui omaksi tieteenalakseen. Englannin kielen sana "science" tarkoittaa ennen muuta luonnontieteitä ja eksakteja tieteitä. Tämän vuoksi on mahdollista, että Thomas S. Kuhn kerran esitti seuraavanlaisen toivomuksen: "Vaikka ero voi näyttää pieneltä, niin ei ole olemassa toista kultiä, joka tarvitsisi silloittamista enemmän kuin aatehistorioitsijan ja tieteenhistorioitsijan välinen." Pohjolassa tämän kahden kulttuurin kultiä ylittämiseksi toimittiin jo ennen kuin Kuhnista oli kultiä mitään. Siihen on tähdätty jo oppiaineen kaksoisnimikkeellä, joka on totuttu kääntämään englanniksi muotoon "history of science and ideas".

Tieteenhistoria kuuluu aate- ja oppihistoriaan sen keskeisenä osana. Tämän voi jokainen todeta tutustumalla alan vuosikirjan Lychnoksen kymmeniin niteisiin. Painotukset tosin ovat eri aikoina vaihdelleet. Upsalan oppituolin toisen haltijan, vuonna

1957 virkaan nimitetyn Sten Lindrothin monumentaalinen pääteos oli neliosainen Svensk lärdomshistoria. Myös Lychnos kantoi vuosina 1936–1990 alaotsikkoa Lärdomshistoriska samfundets årsbok, mikä yhden niteen ajaksi muuttui muotoon Årsbok för idéhistoria och vetenskapshistoria, mutta jo seuraavana vuonna oli korjattu perinteiseen virkanimikkeestä saatuun muotoon: Årsbok för idé- och lärdomshistoria. Vaikka oppiaineen laitoksilla saatetaan vastata puhelimeen "aatehistoria", niin kaksoisnimikkeen säilyttämistä pidetään tärkeänä siihen sisältyvän jännitteen vuoksi. Oppituolien tarkat nimikkeet aatehistoriasta tieteenhistoriaan samoin kuin laitosyhteydet vaihtelevat eri yliopistoissa, mutta opetettavat sisällöt ovat tietyin yksikkökohtaisin painotuseroin suurin piirtein samat. Esimerkiksi Upsalassa, Göteborgissa, Uumajassa sekä Tukholman kuninkaallisessa teknillisessä korkeakoulussa aate- ja oppihistoria on omana laitoksenaan; Oulussa yhdessä yleisen historian, Suomen ja Skandinavian historian sekä filosofian kanssa; Lundissa yhdessä filosofian kanssa; Tukholman yliopistossa kirjallisuuden kanssa; Oslolla osana kulttuurintutkimuksen laitosta; Linköpingissä terveys- ja hoitotieteiden yhteydessä; Karlstadissa yhteiskuntatieteiden yhteydessä; Kööpenhaminassa, Roskildessä ja Aarhusissa omine järjestelyineen jne. Upsalassa on lisäksi erillinen yliopistollisista opetustehtävistä vapautettu tieteenhistorian tutkimuslaitos ja Tukholmassa vastaava Nobel-instituutti Kuninkaallisen Tiedeakatemian yhteydessä.

Ei ole yllättävää, että akateemikko Georg Henrik von Wright jo kymmenen vuotta sitten huomautti: "Helsinki odottaa, ihme ja kumma, edelleen varsinaista professuuria oppiaineessa. On hartaasti toivottava, ettei odotus muodostu pitkäksi." Toivomuksen esittämisen jälkeen tilanne on sikäli muuttunut, että oppihistorian henkilökohtainen ylimääräinen professuurikin on Helsingistä lakannut. On palattu vuonna 1852 luotuun tilanteeseen. Helsinki on pohjoismaiden pääkaupungeista ainoa, jossa oppiainetta ei voi opiskella.

Oppiaineen kannalta arvokasta kokoavaa lukemista tarjoavat Alisdair C. Crombien jättiläismäinen *Styles of Scientific Thinking in the European Tradition* (1994), R. C. Olbyn ja kumppaneiden toimittama *Companion to the History of Modern Science* (1990) sekä Sheila Jasanoffin ja kumppaneiden kokoama *Handbook of Science and Technology Studies* (1995) ja ruotsalaisen keskustelun osalta N. Anderssonin ja H. Björckin dokumentaatio *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år* (1994) sekä teoria- ja metodikysymyksiä selvittävä Lennart Olaussonin toimittama *Idéhistoriens egenart. Teori- och metodfrågor inom idéhistorien* (1994). Alan tutkijalle välttämättömiä englanninkielisiä aikakauskirjoja ovat mm. *Isis*, *Osiris*, *Journal of the History of Ideas*, *History of European Ideas*, *History of the Political Thought*, *Science in Context*, *The British Journal for the History of Science*, *Annals of Science*, *History of Science*, *Studies in History and Philosophy of Science*, *Social Studies of Science*, *Science, Technology and Human Values*, *Technology and Culture*, *History of Technology*, *History of the Exact Sciences*, *Medical History*, *History and Philosophy of the Life Sciences*, *History of Psychiatry*, *History of the Human Sciences*. Saksankielisistä voidaan mainita *Archiv für Begriffsgeschichte* sekä *Beiträge zur Wissenschaftsgeschichte*. Eikä tarvitse unohtaa myöskään Frankfurt am Mainissa ilmestyvää, Oulussa toimitettavaa kirjasarjaa *European Studies in the History of Science and Ideas* sekä Bolognan, Upsalan ja Berkelyn yliopistojen tieteenhistorioitsijoiden kesäkoulun eri yhdysvaltalaisilla kustantajilla julkaisemia, Tore Frängsmyrin toimittamia teoksia.

Aate- ja oppihistorioitsijoiden ammattikunta käsittää tehtäväkseen tarkastella kaikkea oppineisuutta ja sen käyttöä sekä kaikkia käsityksiä niiden laajoissa yhteyksissä, siis aatehistoriallisesti. Tekstin sisällön tulkitseminen ei ole sille kontekstista riippumatonta. Yhteydet voivat koskea samaa tieteenalaa eri aikoina, ne voivat olla eri alojen välisiä ja ne voivat sitoa intellektuaalista tai teknis-käytännöllistä toimintaa yhtä hyvin talouteen, yhteiskuntaan, politiikkaan kuin taiteeseen tai uskontoon. Yhteyksien laatua ei voida edeltä käsin määrätä. Niiden selvittäminen on tutkimuksen tulosta.

Lienee myös paikallaan todeta heti jotain siitä, mitä aate- ja oppihistoria ei ole. Se ei esimerkiksi ole sitoutumista sellaiseen asiaan tuntemattomien joskus esittämään käsitykseen, että aatteita voidaan selittää vain toisilla aatteilla. Tulkinna ja kontekstualisoinnilla, laajojen kulttuuristen yhteyksien ymmärtämisellä on aate- ja oppihistoriassa

poikkeuksellisen tärkeä merkitys, mutta niihin liittyviin kysymyksiin erityisen huomion kiinnittävän tutkimuksen kohdetta ei silti tarvitse olettaa yhteiskunnallisista instituutioista ja prosesseista riippumattomaksi. Sana "oppi" puolestaan esiintyy kaksoisnimikkeessä samassa merkityksessä kuin kansanviisaudessa, jonka mukaan oppi ei kaada ojaan. Tällöin ei tarkoiteta oppia "dogmin" vaan oppineisuuden merkityksessä, ei tietenkään myöskään teologista dogmatiikkaa, vaikka mikäpä estäisi niidenkin historiaa tutkimasta. Aate- ja oppihistorialla ei myöskään ole mitään tekemistä sen vanhan "doksografian" kanssa, joka koostui erilaisten oppien ja niiden edustajien luettelemisesta. Carl von Linnén ajat ovat kasvitieteessäkin takanapäin. Linnén myöhäsyntyisiä hengenheimolaisia on turha etsiä aate- ja oppihistoriaa ammatikseen harjoittavista.

Mutta on lähempääkin selvittämistä kaipaavia asioita, erityisesti Suomessa, jossa aate- ja oppihistoriallinen tutkimus on vielä nuorta ja monille outoa. Tarkastelen sen vuoksi ensin melko laveasti erästä Suomessa edelleen vilkkaasti harjoitettua, lähtökohdiltaan eräiltä osin vanhentunutta oppihistoriallisen tutkimuksen muotoa. Vastapainoksi sille kuvailen lyhyesti alan vahvinta pohjoismaista traditiota, tarkemmin sanoen aate- ja oppihistorian oppiainetta Ruotsissa. Päätän esitykseni muutamaa huomiota alan nykyaikaisen tutkimuksen tarpeesta ja mahdollisuuksista maassamme.

Tieteenhistorian luonne

Eräässä viimeisistä kirjoituksistaan Thomas S. Kuhn kuvasi oppi- eli tieteenhistorian tehtävät tavalla, jota voi pitää esikuvallisena:

"Historiallisen tutkimuksen perustuote ovat kertomukset ajan kuluessa tapahtuvista kehityksistä. Aiheesta riippuen kertomuksen on aina lähdettävä lavastuksen valmistelusta. Jos aiheena ovat luontoa koskevat uskomukset, niin kertomuksen on alettava kuvauksella alkamisajankohtansa ja -paikkansa hyväksytyistä uskomuksista. Tähän kuvaukseen on myös sisällytettävä luonnehdinta siitä sanastosta, jolla kuvattiin luonnonilmiöitä ja ilmaistiin uskomuksia niistä. Jos kertomus taas koskee ryhmän toimintoja ja käytäntöjä, niin ensin on kuvattava alkamisajankohtana vallinneet lukuisat käytännöt samoin kuin selvitettävä ne odotukset, joita käytäntöjen harjoittajat ja heidän ympäristönsä kohdistivat niihin. [...] miten niitä oikeutettiin ja miten arvosteltiin omana aikanaan."

"Näiden uskomusten ja odotusten luonteen ja kohteiden opettamiseksi historioitsijan tulee käyttää tekniikoita, joita joskus nimittäin kielenkääntämiseksi, mutta joiden nyt väitän koskevan kielen oppimista... Voidakseen kommunikoida tulokset lukijoilleen historioitsijasta tulee kielen opettaja ja hän osoittaa lukijalleen, miten käyttää ilmaisuja ... joita käytettiin kertomuksen alkamisajankohtana, mutta jotka eivät enää kuulu historioitsijan ja hänen lukijansa yhteiseen kieleen. Jotkin näistä ilmaisista – esimerkiksi 'tiede' tai 'fysiikka' - kuuluvat yhä lukijan kieleen, mutta niiden merkitykset ovat muuttuneet ja nämä muuttuneet merkitykset on opittava pois ja korvattava edeltäjillään. Kun prosessi on valmis tai historioitsijan tarkoitusperien kannalta riittävän valmis, niin tarvittava lavastus on asetettu paikoilleen ja kertomus voi alkaa. Koko kertomus onkin mahdollinen sen alussa opettettujen ilmaisujen avulla tai käyttämällä hyväksi kertomuksen kuluessa esiteltäviä niiden seuraajia. Ainoastaan ensimmäisessä oppikurssissa, lavastuksen asetelussa, historioitsijan tulee muiden kieltenopettajien tapaan käyttää lukijoidensa kieltä."

Pitkän Kuhn-lainauksen sisältö ei ole itsestään selvä. Siihen tiivisty kokonainen filosofia, pätevänä pidettävän tieteenhistoriallisen tutkimuksen filosofia. Toisin kuin monissa muissa kysymyksissä - esimerkiksi tieteellisiä vallankumouksia koskevilla - Kuhn ei tässä asiassa koskaan tinkinyt katsomuksistaan, vaan pyrki vain niiden entistä tarkempaan ja yhteisesti hyväksyttävämpään muotoiluun. Tämä on hyvin ymmärrettävää siltä pohjalta, että Kuhnin näkemys ei edes ollut mitenkään omaperäinen. Se on yhteenveto siitä tieteenhistorian ammatillistumisen murroksesta, joka englantia puhuvassa maailmassa koettiin juuri Kuhnin omaksuessa ja muotoillessa käsityksiään tästä tutkimuksen alueesta. Historiallisena tutkimuksena tieteenhistorian ei tullut lähteä nykyisyydestä eikä etsiä sille edeltäjiä menneisyydestä, vaan

selvittää mennyttä sen omista edellytyksistä käsin. Tutkija ei voinut tietää historian päämäärää, ei määrittää siihen viittaamalla kehityskulkuja edistykseksi eikä tulkitta tapahtunutta nykyisyyden kielellä ja käsittein. Aikakausion suureksi oppimestariksi ryhtymisen sijasta hänen tuli omaksua nöyrempi ja samalla vaativampi tehtävä: hänen piti oppia vieraan kulttuurin tavoille. Kuhnin mukaan sellainen oli mahdollista, vaikka se merkitsi tavallaan oppimista kahdessa tai useammassa maailmassa elämiseen, monikielisyteen ja merkityksen käännettävyyteen, jossa tunnetusti erinäiset filosofit ovat nähneet ongelman.

1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla tieteenhistorioitsijat vielä voittopuolisesti käsittivät tutkivansa tarinaa etenemisestä, joka oli kasautuva ja jota hallitsi yhtenäinen tieteellinen metodi. Toisaalla olivat kiistattomat havainnot, toisaalla niiden varaan rakentuvat teorioiden tasot. Tämä unelma sortui oivallukseen mullistusten teorialähtöisyydestä ja vähän myöhemmin havaintojen teoriapitoisuudesta. "Annettuihin" havaintoihin sovellettava metodi ei riittänyt tieteen tunnuksiksi. Tieteenhistoriaa oli tutkittu luottaen nykyisyyttä kohti johtavaan edistykseen. Oli syntynyt kehä: filosofista käsitystä edistyvästä tieteestä oli ruokittu nykyisyyskeskeisellä samaan oletukseen perustuvalla historiallisella tutkimuksella. Usko yksiviivaiseen kehitykseen oli vähintäänkin korvattava kuvalla vaihtoehtoisten tieteellisen ajattelun tyyleistä ja niihin liittyvistä valinnoista. Vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla tieteenhistoria ei ole pelkästään ammatillistunut. Siihen on samalla syntynyt tutkimuksellisten näkökulmien ja traditioiden runsaus ajattelun tyylien ja koulujen tutkimuksesta aina tieteellisen tiedon sosiologiaan. Ei ole uskottavaa, että mikään filosofia voisi enää palauttaa tätä moninaisuutta yksinkertaisten yhteisten normien alaisuuteen.

Helsingin ongelma

Vaikka tieteenhistoria on nykyisin oma tieteenalansa, niin sen harjoittamiseen aikaisemmin johtaneet intressit eivät ole kadonneet. Opettavaisia, nuorisolle tarkoitettuja sankaritarinoita keksijöistä ja tiedemiehistä ei tosin enää tahdo löytää. Hyvin vahvan intressin tieteenhistoriaan saattavat sen sijaan edelleen synnyttää jonkin tutkimussuunnan kriisiytymiseen tai kokonaan uuden alan perustamiseen ja perusteleamiseen liittyvät tarpeet. Emeritusprofessorien tarve hahmottaa alansa pitkää perspektiiviä on myös ymmärrettävä. Siinä voivat yhdistyä henkilökohtainen oman paikkansa pohdinta, johon aikaisemmin ei ole ollut tilaisuutta, ja yhä jatkuva pyrkimys tulevien polvien johdatteluun. Ei-professionaalinen tieteenhistorian kirjoittaminen on vallankäytön muoto, jos siinä asetetaan järjestykseen eläviä ja kuolleita, erotellaan jyvät akanoista. Juuri tällä alueella tietyn alan asiantuntija voi myös parhain perustein väittää omistavansa taitoja, joita erikoistuneimmallakaan ammattimaisella tieteenhistorioitsijalla ei ulkopuolisena voi samassa määrin olla.

Tieteenhistorian ammatillistuminen ei siis johda siihen, että tutkimusalueeseen kohdistuva muu harrastus katoaisi. Sen sijaan sen voi kyllä odottaa antavan vaihtelevista intresseistä syntyneelle, tieteenhistoriaan liittyvien kohteiden ympärillä liikkuvalla tutkimukselle suuntaa, virikkeitä, uusia näköaloja ja kysymyksenasetteluita sekä tieteellistä kiinteyttä. Tieteenalat ja niiden rajat eivät ole yhtään sen muuttumattomampia kuin valtiot ja niiden rajat. Syvät traditionmuutokset, rajasodat ja rajojen uudelleenmäärittely koettelevat aika ajoin kumpiakkin. Tieteessä varmaan on vastineensa sille, että osa geneettisestä perimästä säilyy, mutta muutoin opetteleminen sisään vanhoihin perinteisiin voi olla uuden edustajalle jopa tuskallisempaa kuin ulkopuoliselle: omaksumista helpottavien tekijöiden lisäksi myös pois opittavien itsestäänselvyyksien määrä voi olla hänellä suurempi. Yhtä hyvin valtioiden kuin tieteidenkin syntymyhtiin hälväminen voi tehdä kipeää. Vaikka oppi ilmiöiden hakeutumisesta päämäärää kohti ei merkitsisikään maallistunutta kaitsemususkoa, niin se on silti niin tärkeä identiteetin ainesosa, että useiden toisistaan riippumattomien täysin legitimiin päämäärien myöntäminen on vaikeaa.

Tieteenhistoria on Helsingin yliopistossa jäänyt selvästi sivuun alan valtavirroista. Alan yksittäisiä sinnikkäitä ja perustavaa työtä tekeviä yrittäjiä on löydettävissä vaihtelevista lokeroista, mutta eräät suuret, vuosisadan alkupuolen esikuvien mukaiset hankkeet estävät heidän mahdollisuksiaan vakiinnuttaa asemansa ja saada työnsä merkitys asianmukaisesti tunnustetuksi myös Helsingissä. Aate- ja oppihistorian

dosentureihinkin on hakeuduttava Helsingin ulkopuolelle. Mistä tässä "Helsingin ongelmassa" on kysymys? Miksi pitkää ikäänsä korostava maan vanhin yliopisto jättäytyy tieteenhistorian alueella tietoisesti pohjoismaiden hännänhuipuksi ja estää opiskelijoitaan hakeutumasta tälle alalle sekä hankkimasta sen piirissä ainakaan Helsingissä tutkijankannuksia muulla kuin itseopiskelulla? Rahapula ei riitä selitykseksi. Rahaa väitetään löytyvän tarpeellisille sekä varsinkin tuloksellisille tutkimuksen ja opetuksen suunnille. Aate- ja oppihistoria täyttää etenkin omassa maassamme mutta myös muissa pohjoismaissa kiistatta ja humanistisen tutkimuksen alueita yleisesti ajatellen jopa esikuvallisesti kumpaisenkin näistä tuntomerkeistä.

Vastaukseen on edellä jo vihjattu. Sen lähemmäksi luonnehtimiseksi on tarpeen tarkastella kahta suurta hanketta, Suomen Tiedeseuran jo kaksikymmenniteistä sarjaa *The History of Learning and Science in Finland 1828-1918*, jonka vastuullinen toimittaja on hankkeen vuonna 1963 julkaistusta perustamisesta saakka ollut akateemikko Georg Henrik von Wright, sekä Tieteellisten seurain valtuuskunnan toimesta liikkeelle lähtenyt Suomen tieteenhistorian 1900-lukuun painottuvaa teossarjaa vastuullisena toimittajanaan emeritusprofessori, Helsingin yliopiston entinen rehtori Päiviö Tommila.

Tiedeseuran sarja

Edellä mainitun Suomen Tiedeseuran sarjan tuoreimman niteen laatija on akateemikko Erik Allardt, sosiologian emeritusprofessori, joka vaikutti keskeisesti alansa suuntautumiseen uudelleen sen suuren nousun ja laajentumisen aikana toisen maailmansodan jälkeisellä ajanjaksolla. Hänen niteensä *The History of the Social Sciences in Finland 1828-1918* käsittelee yhteiskuntatieteet yleensä lukuunottamatta teknisempää kansantaloustiedettä, joka tosin tuolloin loisti lähinnä poissaolollaan. Teos on hyvä. Sitä tullaan varmaan vertaamaan sarjan parhaimpiin, sellaisiin kuin Gustav Elfvingin matematiikan historiaan tai Sixten Ringbomin taidehistorian historiaan. Allardtia ei ohjaa mikään vanhakantainen empirismi, ei luulo jonkin erityisen metodin kaikkivoipaisuudesta eikä pyrkimys asettaa kaikki tutkijat yhdelle janalle järjestykseen. Tulevalle tieteenhistorialliselle tutkimukselle teos antaa arvokkaita vihjeitä vaikkapa viitattaessaan siihen, miten tieteellisen oppineisuuden panos kansakunnan ja valtion rakentamiseen Suomessa on edelleen puutteellisesti tutkittua, ja miten tilattoman väestön alakomitean katsomukset näyttäisivät vaikuttaneen koko päättymässä olevan vuosisadan suomalaisen maaseutupoliittikkaan. Pelkästään näissä molemmissa teemoissa on aihetta useampiin väitöskirjoihin. Teos on selkeästi kirjoitettu ja jättevästi jäsennetty. Käsikirjana se on korvaamaton.

Allardt'n aihe on ollut myös poikkeuksellisen vaikea, vaikka alustavaa kirjallisuutta siitä on olemassa runsaasti. Yhteiskuntatieteet eivät olleet käsiteltävänä ajanjaksona vielä juuri lainkaan institutionalisoituneet, joten Allardt joutuu poimimaan tarkastelemansa tutkimukset filosofian ja historian aloilta, oikeustieteestä, taloustieteestä, lääketieteestä ja yhteiskunnallisten tilastojen laadinnasta. Esimerkiksi itseään filosofina pitänyt Snellman ja monet muiden alojen edustajat saavat nyt ensimmäisen kerran hyvin arvovaltaisessa yhteydessä kuulla, että he ovatkin yhteiskuntatieteilijöitä. Historioitsija voi menetellä näin. Kukaan barokin taiteilija ei tiennyt olevansa barokin taiteilija. Kysymyksessä on taidehistorian jälkikäteen konstruktio. Kysymys on kuitenkin lähemmin tarkastellen siitä, miten konstruktio soveltuu historiallisen tutkimuksen tarkoituksiin ja päämääriin, miten asianmukaisesti se tuo esiin menneen ajan ominaislaatuja ja sen tieteellisen elämän luonnetta. Tällaista varsinaisesti historiallista tavoitteenasettelua Allardtilla ei ole konstruktiossaan lainkaan. Hän käsittelee vuosina 1828–1918 laadittuja julkaisuja samalla hyväntahtoisella liberalismilla kuin vastaanotolleen tuottuja tuoreita väitöskirjan käsikirjoituksia ja myös – juuri samoin mittapuun.

Kiitettävän avoimesti ja suorasti Allardt ilmoittaa mittapuunsa: *"...viitekehystenä on tässä nykyaikainen yhteiskuntatiede. Esiteltäväksi valittujen oppineiden ja heidän saavutustensa arvioinnin määrittelee heidän hedelmällisyytensä nykyaikaisen yhteiskuntatieteen kehityksen kannalta."* Allardt toistaa useaan kertaan, että valinnan ja arvioinnin perustana on "present day", "today". Tältä perustalta hän ilmoittaa valitsevansa oppineita eri aloilta ja eri tiedekunnista, joissa muodostui myöhemmän yhteiskuntatieteen "siemeniä" (seeds)

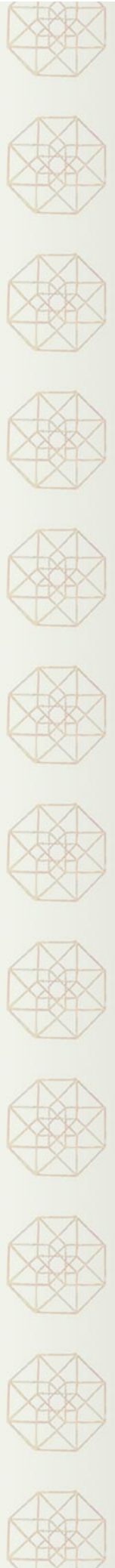
ja joissa toimi sen kehitykseen vaikuttaneita ja nykyisen yhteiskuntatieteen tietä valmistelleita "edelläkävijöitä" (forerunners). Etenkin viimeksi mainittua käsitettä Allardt käyttää jatkuvasti. Sen käyttö edellyttää, kuten tiedetään, päämäärähakuisesti ymmärretyn tieteiden kypsän muodon, jotka yhteiskuntatieteet Allardtin mielestä näyttävät saavuttaneen. Ensi sijassa on kysymys viidestä yhteiskuntatieteiden perusalueesta, joista kansainvälisessä akateemisessa yhteisössä – joskaan ei vielä suomalaisissa institutionaalisissa ratkaisuisissa – vallitsi jo ensimmäiseen maailmansotaan mennessä pitkälle menevä yksimielisyys: taloustieteestä, valtio-opista, sosiologiasta, historiasta ja antropologiasta. Myös historioitsijoiden tekstit kuuluvat Allardtin mukaan yhteiskuntatieteiden historiaan, jos ne loivat "kasvualustaa" (breeding ground) sellaiselle tiedolle yhteiskunnasta, joka on "yleispätevä" ja teoreettista nykypäivän yhteiskuntatieteiden tyyliin".

Sekä myönteiset että kielteiset arviointinsa Allardt todella perustaa tälle pohjalle. Esimerkiksi Leo Mechelinistä hän toteaa aatehistoriallisesti mielenkiintoiseksi sen, miten monet Mechelinin näkemykset "käyvät yksiin nykyaikaisen politiikantutkimuksen myöhempien kehitysten kanssa". Itse asiassa Mechelinin luettelo valtion tuntomerkeille "näyttää siltä kuin se olisi voitu esittää 1990-luvulla". Toisaalla taas Allardt toteaa Berliinissä taloustieteen opintoja Gustav Schmollerin ja Adolph Wagnerin johdolla harjoittaneen ja sittemmin taloustieteen professoriksi edenneen O. K. Kilven väitöskirjasta, että sillä oli "selkeästi sosiologinen aihe". Allardt ei kuitenkaan ole tyytyväinen Kilven "leimallisesti epäteoreettiseen" tapaan tarkastella yhteiskuntaluokkia. "Kilpi oli usein informatiivinen", Allardt selittää, "mutta hänen laiminlyöntinsä suorittaa teoreettista analyysiä omista kriteereistään tekee hänen esityksensä mielenkiinnottomaksi ja pitkästyttäväksi. Hän tyytyi käyttämään helpoiten saatavilla olevia yhteiskunnallisen kerrostuneisuuden kriteerejä, nimittäin ammattiasemaa sellaisena kuin se määriteltiin ammattitilastossa. Totta kyllä, tätä käytännön ratkaisua sovellettiin pitkään Kilven jälkeen useimmissa suomalaisissa sosiologisissa selvityksissä ja mielipidetutkimuksissa." Ei siis riitä, että jokin katsomus tai menettely liittyy pitkään, vaikutusvaltaiseen traditioon tai kenties muodostaa pohjan sille. Tarvitaan yhteys nykypäivään.

Aate- ja oppihistorioitsija käsittelee näitä kumpaakin tapausta koko lailla toisin. Mechelinin valtiokäsityksen mielenkiintoisuutta eittämättä lisää tieto sen pitkälle menevästä yhtenevyydestä uuden vuosituhannen kynnyksellä esitettävien vastaavien käsitysten kanssa. Tämäntapainen historian evaluaatio ei kuitenkaan ole päällimmäinen aatehistorioitsijaa askarruttava kysymys. Aatehistoriallisesti kiintoisin kysymys on se, mihin Mechelinin katsomukset liittyivät, mikä oli niiden tarkka ajan omin käsittein tulkittava sisältö ja miten ne ylipäänsä olivat mahdollisia. Tekstit ovat ymmärrettävissä asianmukaisesti vain oman ajan konteksteista yhdessä taaemmas historiaan menevien traditionyhteyksien kanssa. Kontekstuaalisointi puolestaan auttaa tulkitsemaan tekstejä ensi näkyvästä paljastuvaa sisältöä syvemmälle menevillä tavoilla.

Toisessa eli Kilven tapauksessa tietehistorioitsija ei voi olla vahvasti epäilemättä Allardtin näkemystä kirjoittajan syyllistymisestä jonkinlaiseen "laiminlyöntiin", kun hän jätti pohjimatta luokkajaon teoreettiset kysymykset. Schmollerin ja kumppaneiden taloustieteen historiallinen koulu asettui Saksassa jyrkästi kaikkea teorialähtöistä tarkastelua vastaan ja luotti ajan mukana yksittäistapausten pohjalta muodostuvaan induktioon. Tässä mielessä Schmoller vastusti esimerkiksi tiukasti Carl Mengeriä, rajahyötyteorian kehittäjää ja sen mukana yhtä 1900-luvulla hallitsevaan asemaan nousseen teoreettisen taloustieteen perustajaa. Mitä todennäköisimmin Kilpi vain noudatti schmollerilaista ohjelmaa. Sen kannalta teorian puuttuminen ei ollut "laiminlyönti". Väite Kilven "laiminlyönnistä" ei luultavasti ole historiallinen. Se kertoo jotakin siitä, mitä Allardt ajattelee, ei siitä, mitä Kilpi ajatteli. Schmollerilainen ohjelma teki taloustieteestä sitä, mitä nykyään kutsutaan sosiaali- ja taloushistoriaksi.

Siihen Allardtin yleiseen hahmotukseen voi varmaan yhtyä, että tarkasteluajankohtana Suomessa keskeinen yhteiskunnallinen tutkimus suuntautui valtion ja kansakunnan rakentamiseen, sosiaalisiin uudistuksiin ja kulttuuriseen nykyaikaistumiseen. Ei ole kuitenkaan selvää, että millekään näistä suuntauksista tehdään oikeutta näkemällä ne vain nykyisen, siis Allardtin mukaan niitä kehittyneemmän yhteiskuntatutkimuksen edelläkävijöiksi. On olemassa myös se mahdollisuus, että ne tällaisesta kaavasta vapautettuina pystyvät haastamaan

nykyisen yhteiskuntatutkimuksen ja osoittamaan sen vain vaatimattomaksi perässäkulkijaksi. Tarkastellaan vaikkapa Westermarckin osallistumista brittiläisiin kulttuuridebatteihin. Onko 1900-luvun jälkipuoliskolta osoitettavissa yhtäkään suomalaista yhteiskuntatieteilijää, joka olisi tässä mielessä yhtä kansainvälinen kuin Westermarck? Ja hyväksyisikö ihmiskunnan tutkijaksi itsensä käsitänyt Westermarck työnsä tyypistämisen kulttuurisen nykyaikaistumisen esitaisteluksi? Samanlaisia kysymyksiä voi asettaa muissakin tapauksissa. Nykyisyyden nostaminen esikuvaksi ja aikaisemman alentaminen siihen johtaneeksi välineeksi vaientaa historiallisen dialogin mahdollisuuden, lukitsee kehityksen yksiviivaiseksi ja hävittää tietoisuuden historiasta vaihtoehtojen valtakuntana.

Ongelmallinen nykyisyyskeskeisyys

Kirjoittaessaan noin vuosikymmen sitten teoksessa *Ährenprijs* (1988) Suomen Tiedeseuran sarjasta ja tieteenhistorian ehdoista otsikolla "Tankar om vetenskapernas historiografi" von Wright viittasi siihen, miten vuosisadan alkupuolella tieteenhistoriaa harjoittivat kohteena olevan tieteenalan edustajat. "Lähes kaikissa sellaisissa tapauksissa", hän totesi hieman pessimistisesti mutta osuvasti, "tulos paljastaa harrastelijan". Harrastelijoiden varaan rakentuvan sarjan toimittajalta tämä oli rohkeasti sanottu. Mieluiten eri alojen edustajat tietysti kuulsivat edustavansa alansa historiinkin tutkijoina ja varsinkin arvioijina korkeinta pätevyyttä. von Wright jatkoi sovitteluvammin: "Tuloksen ei kuitenkaan tämän vuoksi tarvitse olla tieteelliseltä kannalta arvoton. Mutta se on ehkä tuomittu tulemaan pian jonkun tehtävään paremmin koulutetun tutkijan uudelleenarvioitavaksi." Myös tähän voi varmasti kaikilta osin yhtyä. Itse Tiedeseuran sarjasta von Wright huomautti, että hän ei tule olemaan tulokseen kaikilta osin tyytyväinen. "Valitettavasti tutkijoiden keskuudessa esiintyy laajalle levinnyttä käsitys, jonka mukaan vain nykyhetkessä tapahtuva on 'kehittynyttä tiedettä' ja aikaisemmin tapahtuneella on enimmäkseen 'kuriositeettiarvoa'. Mutta tämä on virheellinen näkemys."

Kun kannanotto on näin selkeä, niin von Wright voitaneen osittain vapauttaa Tiedeseuran sarjassa havaittavaa nykyisyyskeskeisyyttä eli täsmällisemmin ilmaisten epähistoriallisuutta koskevasta vastuusta. Se on selvää, että von Wrightin toivomus sarjasta pohjana "myöhemmälle, syvemmälle menevälle tutkimukselle oppineisuutemme historiasta" on toteutumassa ja tulee toteutumaan, vaikka se tietääkin jatkuvia uudelleenarviointeja. Maasto on alustavasti kartoitettu ja joissakin kohdissa ansiokkaasti tutkittu. Tietystä horjunnasta myös von Wrightin omalla kohdalla kertoo kuitenkin se, että von Wright tuomitsee virheelliseksi käsityksen aikaisemmasta tieteestä pelkkänä kuriositeettina, mutta jättää sanomatta, mistä aikaisemman tieteen ja sen tutkimisen arvo sitten oikein lopulta koostuu. Nykyisyyskeskeistä tieteenhistorian kirjoittamista, jossa tutkija arvioi menneitä vuosisatoja nykypäivän mittapuilla ja etsii historiasta "edelläkävijöitä" itselleen ja oppilailleen, von Wright ei suorasti torju. Hänen asenteensa jää tässä kohdassa julki lausumatta. Mainitunlainen hybris ei kuitenkaan metodologisesti millään tavoin poikkea esimerkiksi Hegelin tavasta tarkastella historiaa hänen omassa nykypäivässään ja järjestelmässään täydellistyvä. von Wright näyttää pitkälti mukautuneen siihen, mitä sarjan toimittajan suoranainen riippuvuus eri alojen edustajista ja heidän menneisyydenhallintaa koskevista pyrkimyksistään edellyttää.

Sarjan lähtiessä 1960-luvun alussa liikkeelle professori Edvin Linkomiehen aloitteesta tieteenhistorian ammatillistuminen ja sen käsitäminen nimenomaan historiaksi oli kansainvälisesti katsoen vielä nuori asia. Keskustelua ei sarjaa käynnistettäessä käyty lainkaan, ainakaan akateemikko Olli Lehdon kertoman mukaan. Vain tehtävät jaettiin. Niiden jako ilmeisesti perustui oletettuihin itseäänselvyyksiin. Ajatuksena näyttää olleen se, että jonkin alan nykyisyyttä hallitsevalle tulee kuulua myös valta asettaa paikoilleen alan menneisyys. Elettii aikaa, jolloin historioitsijoiden keskuudessa pidettiin kansallisesti elintärkeänä nähdä Suomen historia päämäärähakuisesti, teleologiseksi prosessiksi, kertomukseksi nykyisen itsenäisyyden tuottamisesta. Sama tavoite nykyisen tilan oikeuttamisesta historian avulla oli helppo siirtää tieteenhistorian tehtäväksi, kun ala oli Suomessa vailla omaa institutionaalista pohjaa ja sen luomaa kysymyksenasettelujen jatkuvuutta ja syventyvyyttä, vailla omia edustajiaan ja traditioitaan. Vuoden 1852 päätöksissä Helsingin yliopistosta tieteenhistoria oli annettu eri alojen

edustajien tehtäväksi. Keskustelu alan ammatillisista kysymyksistä olisi kenties koettu suorastaan eri alojen johtomiesten suvereenisuutta loukkaavaksi. Valtakunnan politiikassa näillä johtomiehillä ei enää ollut entistä mahtiasemaansa, mutta tieteessään he saattoivat yhä pitää siitä kiinni ja tieteenhistoria tarjoutui oikein ymmärrettyinä välineeksi tähän.

Ruotsissa valittiin toinen tie, aate- ja oppihistorian institutionaalisen pohjan vahvistaminen nimenomaan historiallisena opetuksen ja tutkimuksen alueena, sillä siellä ymmärrettiin vuonna 1932 perustetusta alan ensimmäisestä oppituolista saatujen kokemusten perusteella, että alan erikoisluonne vaatii omaa koulutustaan. Kenties jokainen aate- ja oppihistorioitsija on ikuinen harrastelija, mutta hän on sitä elämäntyönään eikä pelkästään yhdessä elämänvaiheessaan, kuten Helsingissä omaksutuksi malliksi tuli.

William Whewellin tieteenfilosofisessa pääteoksessa, eräässä 1800-luvun huomattavimmista, oli kannessa pieni kuva, jossa jatkuvuuden soitto siirtyy kädestä käteen. Vähäisen lisänsä kertomukseen suomalaisen demokratian toimivuudesta tarjoaa Edvin Linkomiehen aloitteen toteuttamisen siirtyminen Suomen kansainvälisesti tunnetuimman, englantia puhuneessa maailmassa silloisen maineensa luoneen filosofin toteutettavaksi. Analyttisen filosofian tieteenkuva rakentui luonnontieteiden esikuvan mukaiselle yleisten, teorian muodossa ilmaistavien lainalaisuuksien etsinnälle. Liki kymmenen vuotta myöhemmin von Wright katsoi teoksessaan *Explanation and Understanding* (1971) tämän mallin hylättäväksi tutkittaessa inhimillistä toimintaa historiassa. Teon ymmärtäminen koostuu tuon kirjan mukaan siihen johtaneiden aikomusten ja uskomusten rekonstruomisesta, ei sen alistamisesta jollekin lainalaisuudelle. Selvästi von Wright tarkoitti juuri niitä tarkoituksia ja katsomuksia, jotka toimijoilla olivat tosiasiallisesti olleet. Niitä ei voinut kiertää. Niiden huomioinnon merkitys lähentymistä perinteiseen oppiin "ymmärtämisestä" historialliselle tutkimukselle tyypillisenä. Se traditio, johon tämä käsitys liittyi, tunnetaan Herderin, Humboldtin, Ranken ja heidän seuraajiensa historismina, joskin se sittemmin on saanut erilaisia filosofisia pukuja ja nimiä, joita ei tässä tarvitse toistaa. Sen mukaan kutakin aikaa on tulkittava sen omista edellytyksistä käsin.

Kun teon edellytyksiin kuuluvat aikomukset ja uskomukset, niin aate- ja oppihistoria menee askelta pitemmälle, aikomusten ja uskomusten edellytyksiin omana aikanaan, siihen kontekstiin, johon ne kuuluvat ja josta käsin ne tulevat ymmärrettäviksi. Kontekstin esiin työstäminen ja testaaminen on vaativuudessaan tieteellisenä haasteena omalla alueellaan täysin lakitiedon muotoiluun rinnastettava. Tässä ei ole tarpeen mennä historismin arvopohjaan, ei sen poliittisiin motiiveihin eikä uskonnollisiin sävyihin. Tutkijoiden luomilla käsitteillä ja teorioilla on paikkansa ja tarpeellisuutensa myös historiallisessa tutkimuksessa eikä historistinen sota niitä vastaan ole oikeutettu. Eräässä mielessä historismin periaate on kuitenkin kaiken historiallisen tutkimuksen ensimmäinen ja perustavin ehto: historiallista maailmaa ei ole olemassa muutoin kuin ihmisten luomana. Historiallinen tutkimus paljastaa tietysti mitä moninaisimpia mennyttä aikaa koskevia tosiseikkoja, mutta historiallinen kertomus ei ole mahdollinen siten, että sivuutettaisiin toimijoiden omat käsitykset. Aivan erikoisen korostunut merkitys tällä periaatteella on juuri käsitysten selvittämiseen erikoistuneessa tutkimuksessa, aate- ja oppihistoriassa. Ymmärtämiseen sisältyy mahdollisuus ymmärtää paremmin kuin aikalaiset, mutta tästä ei seuraa, että tutkimus voisi omaksua aikalaiskäsitteet ohittavan oikotien. Vaikka aikalaiskäsitteet nykykannalta olisivat vääriä, niin sittenkin ne kuuluvat historialliseen kertomukseen. Ne ovat sitä "yksilöllistä", jossa aikakauden luonne Wilhelm von Humboldtin mukaan ilmeni ja jonka hän asetti teleologista historiankuvaa vastaan. Kriittinen, metodinen historismi on tarpeen historiantutkimuksen ytimessä, mutta sen yleistäminen maailmankatsomukseksi on jo eri asia.

Koska von Wright ei fokuoinut kysymyksenasetteluaan välienselvittelyyn historismin perinnön kanssa, hänen kumouksensa jäi puolitiehen. Filosofeja se puhuttaa yhä, ainakin Saksassa. Historioitsijoiden keskuudessa se ei aiheuttanut edes reformia. Eiväthän historioitsijat olleet etsineetkään yleisiä lainalaisuuksia. von Wright toimitti jatkuvasti oppihistoriallista, siis historiallista kirjasarjaa, jossa ei juurikaan näkynyt, että siitä vastasi teoksen *Explanation and Understanding* kirjoittaja. Omaksumalla nyt nähtävää tiukemmin historismin periaatteen tässä sarjassa von Wrightista olisi tullut suomalaisen tieteenhistoriallisen

utkimuksen perustaja. Tämän sanominen on tietysti minun osaltani jälkiviisautta. En osannut tätä sanoa vielä teoksessa *Essays on Explanation and Understanding* (1975), jonka toimitin yhdessä professori Raimo Tuomelan kanssa. Toki suomalaiset ovat julkaisseet kansainvälisesti vaikutusvaltaistakin tieteenhistoriaa, tärkeimpänä esimerkkinä Erik Nordenskiöldin biologian historia, mutta alan institutionalisoitunutta traditiota – Whewellin soihtua – yksittäiset esiintymiset eivät ole perustaneet. Ylipäänsä jatkuvuutta ei ole luotavissa muulta kuin siltä pohjalta, että tieteenhistoria on historiaa.

Kaksoispätevyuden vaatimus

von Wrightin näkemysten tietynasteisesta horjunnasta kertoo se, että hän Åhrenprijisin artikkelissaan katsoi tarpeelliseksi edellyttää tieteenhistorian tutkijalta kaksoispätevyyttä. Tämä tarkoittaa sitä, että tieteenhistorioitsijalla tulisi olla pätevyys toisaalta historioitsijana, toisaalta sillä tieteenalalla, jota hänen tutkimuksensa koskee. Yhdistelmä on mahdollon. Historioitsija koulutetaan suuntaamaan huomionsa juuri sellaisiin todellisuuden kertautumattomiin piirteisiin, joista yleistä tietoa tavoittelevien teoreettisten tieteiden tutkija koulutetaan suuntaamaan huomionsa pois. Kun historioitsija työhön ryhtyessään pitää välttämättömänä ravistella tieltään kritiikillä ennakkoluulot ja -käsitteet ja kun asioiden kuvaus tarkasteltavan ajankohdan omin käsittein kaikessa yhteenkietoutuvassa monimutkaisuudessaan on hänelle pitkällisen tutkimuksen tulos, niin muun alan tutkijalle kelpaa vain asian uudelleenkuvaus abstraktioiden avulla, sen näkeminen tapaukseksi jostakin yleisemmästä, teoreettisen ajattelun tietä tavoitettavasta. Ilman teoreettisia abstraktioita ei jälkimmäinen ensinkään katso voivansa asettaa kohteistaan kysymyksiä. Hän on onnellinen, jos onnistuu laajentamaan yleisiä teorioita kattavuudeltaan vieläkin yleisemmiksi. Ensin mainittu puolestaan on saavuttanut tärkeän tieteellisen tuloksen, jos on onnistunut lähdeaineistonsa avulla tuulettamaan omaksuttuja, mahdollisimman kattavia ennakkokäsityksiä. Historioitsijan leipälaji on tämän mukaisesti enemminkin kritiikki kuin konstruktio.

Voitaisiin ajatella, että yhdistämällä antiikissa alkuaineina pidetyt tuli ja vesi syntyisi erityisen kiinnostava elementti, jossa toteutuvat molempien parhaat puolet. Kokemus tuottaa kuitenkin pettymyksen. Näyttäisi siltä, että tavallisen historioitsijan koulutuksen saaneet suorasti pelkäisivät teoreettisia konstruktioita. Teoreettisen koulutuksen saaneet taas pääsääntöisesti halveksivat historioitsijan tutkimia asioita tai ainakin pitivät niitä älyllisesti vain vähäisessä määrin mielenkiintoisina. Poikkeukset, kuten historiallinen sosiologia, ovat harvassa. Näihin poikkeuksiin täytyy aivan erityisesti kouluttaa. Hyvää tieteenhistorioitsijaa ei synny edellyttämällä kahta metodisesti vastakkaisista pätevyistä. Tieteenhistorioitsijalla onkin vain yksi pätevyys, tieteenhistorioitsijan pätevyys, joka tosin ei synny toisaalta ilman historioitsijan mentaliteettia, toisaalta ilman tavallista historioitsijaa verrattomasti suurempaa kiinnostusta intellektuaalisiin kysymyksiin. Kaksoispätevyuden edellyttäminen on erityisen ongelmallista siksi, että teoreettisten tieteiden edustajat kernaasti kuvittelevat historioitsijan pätevyuden olevan jotain huomenlahjana saatua. Kun lähdekeskisellä historiallisella kritiikillä ei ole mitään erityistä teoreettista sisältöä, niin sen harjoittamisen saattaa luulla sujuvan keneltä hyvänsä ilman mitään erityistä ponnistusta. Niin oletettaessa kaksoispätevyys tyypistyy pelkäksi tieteenalapätevyudeksi, kuten on pitkälti käynyt Suomen Tiedeseuran sarjassa. Yhtäkään historioitsijan kirjoittamaa nidettä sarjassa ei ole ilmestynyt ja tieteenhistoriaa pisimpään harrastaneiden lupaamat niteet puuttuvat kaikki.

Todellisuudessa kaksoispätevyuden vaatimus on kontraproduktiivinen. Tieteenhistorialta ei pidä edellyttää Janus-kasvoisuutta. Se ei ole kahta tieteenalaa yhtäaikaisesti, vaan yksinkertaisesti historiallista ja humanistista tutkimusta, joskin sen erityinen laji samassa mielessä kuin taidehistoria, kirjallisuushistoria, sosiaali- ja taloushistoria tms. On hyvä ajatella, että historia on pohjimmiltaan yksi, mutta esimerkiksi tieteenhistorioitsija ja arkeologi tutkivat sitä hyvin erilaisilta puolilta ja hyvin erilaisin metodein. Kummallekin tarvitaan erikoiskoulutus eikä historioitsijan tavallinen koulutus tässä riitä. Tieteenhistorioitsijan tutkimat kohteet jäävät tavanomaisen tekoihin ja tapahtumiin keskittyvän koulutuksen saaneelle historioitsijalle yhtä etäisiksi kuin arkeologin kohteet, vaikka kumpaisetkin kiistatta valaisevat historian kokonaisuutta. Tieteenhistoriaan kuuluu, kuten von Wright

toteaa, "eritelty kuva tieteellisistä saavutuksista". Jos vaatimusta täsmennetään siihen, mitä alan kohteeseen maailmalla on tapana sisällyttää, niin on selvää, että tieteenhistorian tulee antaa kuva tieteellisten katsomusten, teorioiden ja metodien kehityksestä. Siihen kuuluvat myös tiedon haasteet ja anti käytännön elämälle ja sen arvoille, maailmankuvalle, kulttuurille, yhteiskunnallisille ja poliittisille uudistuksille, teknologisille ja teollisille innovaatioille, tiedepohjaisille ammattiteille, koulutukselle, julkiselle väittelylle. Tieteenhistorian tulee selvittää tieteen poliittista elämää ja sen institutionaalisia ehtoja, sen kansantaloudellista merkitystä ja sen paikkaa kulttuurisena voimatekijänä.

Jo viitatussa kirjoituksessaan von Wright vaati tieteenhistorialta muotokuvia merkittävimpien tutkijoiden persoonallisuuksista sekä ihmisinä että tutkijoina. Tähän voi yhtyä, mutta samalla on todettava, että tiede on joukkuepeli ja että joukkueen tulos riippuu jokaisen pelaajan panoksesta. Pienessä maassa persoonallisuuksien merkitys korostui, mutta silti yksilökuvat täydentyvät vasta selvitettyä pelin historiaa kaikilla kentillä. Edelleen von Wright esitti, että tieteenhistoriaan kuuluu tieteen saavutusten arviointi kansallisesti "ajatellen niiden merkitystä maan tutkijatraditiolle" samoin kuin kansainvälisesti suhteessa siihen, mitä ajassa liikkui. Arviointia nykytieteen näkökulmasta von Wright ei suinkaan vaatinut.

Rajoittuminen merkityksen arvioinnissa "maan tutkijatraditioon" koko kansakuntaan ja sen elämään ulottuvan merkityksen arvioinnin asemesta selittynee Tiedeseuran sarjan kirjoittajien rekrytointipohjasta. Erikoisalojen edustajilta ei ehkä ole viisasta odottaa laajaa kulttuurista näkökulmaa – sellaista, josta Allardt sosiologina on omassa esityksessään hyvin tietoinen. Sama varmaan koskee myös von Wrightin seuraavaa huomautusta: "Yleiset aatehistorialliset katsaukset ja kevyt sosiaali- ja kulttuurihistoriallinen taustoitus voivat myös olla paikallaan erityisesti ulkomaisia lukijoita ajatellen." On selvää, ettei runsaasti yli kaksikymmenniteisessä sarjassa ole mielekästä kerrata osa osalta samaa. Aate- ja oppihistoriallisesti katsoen tällainen rajoitus on silti vakava puute. Se ei koske vain kulisseeja, vaan myös tulkinnan pätevyyttä. Viestit ovat ymmärrettävissä oikein yksistään osana sitä kokonaisuutta, jossa ne risteilevät.

Tiedeseuran sarjaan on sen historian kuluessa sitoutunut tavaton määrä kotimaisia, etenkin Helsingin yliopiston tutkijoita. Tämä on saattanut antaa vaikutelman siitä, että tieteenhistoria on hoidettavissa - kenties jopa parhaiten - ilman minkäänlaisia institutionaalisia ratkaisuja Helsingissä. Näyttäähän jälkeä syntyvän vuosikymmenestä toiseen akateemikko von Wrightin kannustuksesta. Mikään ei kuitenkaan viittaa siihen, että vastaisuudessa olisi löydettävissä yhtä laajakatseista ja filosofisesti korkeatasoista vapaaehtoistyövoimaa. Keskeisesti Helsingin yliopistoon liittyvien tieteenhistoriallisten tehtävien antaminen Suomessa jonkin muun yliopiston suoritettavaksi on yksi mahdollisuus, mutta se on vaikeasti perusteltavissa, koska Helsingin yliopistokin on yhä olemassa.

Tommilan tieteenhistoria

Vuosikymmenien työtä vaatinut Tiedeseuran sarja on saamassa seuraajan, joka toteutetaan ripeästi juuri mainittua vaatimattomammin tavoittein sekä myös edeltäjänsä verrattuna tietyltä puolelta täydennettynä. Kysymys on Tieteellisten seurain valtuuskunnan käynnistämästä emeritusprofessori Päiviö Tommilan hankkeesta *Suomen tieteen historia*, joka painottuu 1900-lukuun, mutta jossa käsitellään myös aikaisempia vuosisatoja. Keskenäisen hankkeen tulos ei ole nähtävissä, joten tässä on rajoituttava kommentoimaan sellaista, mikä tiedetään etukäteen. Hanke on tarpeellinen. Tiedeseuran sarja pysähtyy vuoteen 1918 ja sen edeltäjä, autonomiakautta varhaisempia aikoja käsitellyt *Åbo universitets lärdomshistoria* ilmestyi jo sata vuotta sitten. Professori Matti Klingenin työtovereineen laatima kolmiosainen *Helsingin yliopiston historia* puolestaan ei käsitellyt 1700-luvun jälkeistä oppihistoriaa muutoin kuin oheisesti. Uuden hankkeen alueena on myös koko Suomen tiede, ei pelkkä Helsinki. Sellainen näkökulman laajennus on tietysti välttämättömyys otettaessa tarkasteltavaksi erityisesti päättymässä oleva vuosisata.

Tommilan hankkeen tieteenhistoriallinen keskeis- tai joka tapauksessa lisäosuus on jaettu Tiedeseuran sarjan mallin mukaisesti tieteenaloittain siten, että emeritusprofessorit tai nuoremmat kirjoittajat laativat esitykset kukin siitä alueesta, jolla he ovat aktiivista tutkimustaan harjoittaneet tai harjoittavat. Tällä tavoin esimerkiksi akateemikko Olli Lehto käsittelee

matematiikan historian, akateemikko Erik Allardt jatkaa yhteiskuntatieteiden historiaansa siihen, mitä joku ulkopuolinen voisi nimittää "Allardt'n ajaksi" jne. Eräät hankkeeseen osallistuvat nuoremmat tutkijat ovat esittäneet aate- ja oppihistoriallisen tai sellaiseksi katsottavan väitöskirjan, mutta heidänkin 1900-lukuun liittyvät tehtävänsä koskevat vain sen laajasti ymmärretyn erikoisalalan historiaa, jolla he toimivat. Mitään sisällöllistä, kansainvälisiin tutkimuskäytäntöihin liittyvää ohjetta ei tieteiden osuuksien kirjoittajille annettu. Marssijärjestys noudatti yhä vuoden 1852 päätöstä.

On kysytty, missä määrin jonkin tieteenalan tai tiedepolitiikan keskeiset vaikuttajat soveltuvat kirjoittamaan omaa historiaansa. Oman ajan käsittely ei sinänsä ole uutta. Tommilan nykyhetkeen eli tarkemmin vuoteen 2000 ulottuvan hankkeen nimittäminen tieteenhistorialliseksi on silti ongelmallista. Osuvampaa olisi puhua tieteiden historiallisesta itse-esittäytymisestä. Sellaiseenkin on kiistatta tarve. Tieteenhistorian kannalta on pidettävä valitettavana sitä tosiasiaa, että autobiografioita näyttää nykyisin syntyvän vain eduskunnassa, ei tutkijoiden työpajoissa. Sellaiset olisivat itse asiassa tieteenhistorioitsijoille arvokkaampia lähteitä kuin ulkoisen objektiivisuuden vaikutelmaa tavoittelevat katsaukset, joissa itseensä viittaaminen on kaikissa tapauksissa ongelma. Jos vaikutusvaltainen tutkija tekee sen, niin hän näyttää itsekeskeiseltä. Jos hän jättää sen tekemättä, niin hänet tiedetään valheellisiksi. Tieteenhistoriaa ei sitä paitsi voi kirjoittaa pelkästään tieteellisiin julkaisuihin viittaamalla. Viimeisten vuosikymmenien aikana painamattomiin lähteisiin on muodostunut saatavuuden ja salaisuusehtojen sekä jatkuvasti kasvaneen kansainvälisen henkilökohtaisen kanssakäymisen aiheuttama aukko, jonka lopullisuuden varmistaa sähköposti. Tekijöiden ja näkijöiden tieto tieteestä on yllättäen muuttumassa katoavaksi kansanperinteeksi. 1800-luvulla ja sitä ennen eläneistä tutkijoista on monesti mahdollista saada monipuolisempaa ja luotettavampaa informaatiota kuin keskuudessamme elävistä. Näissä oloissa aikalaisten haastattelut ovat muodostuneet tieteenhistoriallisen tutkimuksen välttämättömäksi välineeksi. Voi ennustaa, että intellektuaaliset omaelämäkerrat tulevat kokemaan renessanssin.

Tommilan hankkeen perustutkimusosa painottuu tiedepolitiikkaan, tutkimuksen edellytyksiin ja tiedon sosiaaliseen rakentumiseen, tieteen, teknologian ja yhteiskunnan monimutkaiseen vuorovaikutussuhteeseen. On selvää, että tätä puolta ei ole mahdollista käsitellä irrallaan ensin mainitusta ja kääntäen. Tieteenhistoriallinen ote edellyttää paneutumista tieteenhistorialliseen kirjallisuuteen ja tieteen sisältöihin, välienselvittelyä tieteiden ydinkysymysten kanssa. Vain näin päästään perille siitä, miten vaikutusvaltaiset tieteelliset aatteet syntyvät ja mihin niiden arvovalta ja vetovoima perustuvat ja miten ne muuntuvat tullessaan osiksi laajempaa kulttuuria. Vaikka hankkeeseen ei sen kohdealueen tavattoman laajuuden ja sen tiukan aikataulun vuoksi voi kohdistaa yhtä pitkälle meneviä odotuksia kuin Tiedeseuran sarjaan, niin sen voi silti odottaa muodostuvan hedelmälliseksi samassa merkityksessä kuin tämä.

Tieteenhistorioitsijoiden tehtävänä on siltojen rakentaminen, huolehtiminen siitä, että alojensa kehityksestä kiinnostuneet erikoisalojen tutkijat ja muut historiantutkijat kohtaavat toisensa ajatuksellisella tasolla. Tämä edellyttää tiettyä kunnioitusta alojen intellektuaalista kontekstia ja sitä niiden omaa erityistä historiaa kohtaan, joka ei ole pelkkää heijastusta yhteiskuntahistoriasta. Tätä kunnioitusta ei ole tutkijoiden jättäminen yksin heille aikaisemmin vieraiden tieteenhistoriallisten kysymysten kanssa, vaan tieteenhistorian kansainvälisten traditioiden suurten kysymysten ja rikkauden avaaminen heille.

Esikuvallinen naapuri

Suomen tieteen historiasta kiinnostuneelle opiskelijalle ei voi antaa neuvoksi, että lue ensin nämä monet kirjat, joita asiaa maassamme harrastaneet ovat kirjoittaneet. Hänelle on sanottava, että lue ensin parasta ulkomaista kirjallisuutta, sellaista ja sellaista, ja kun sinulle on muodostunut käsityksiä ja mielessäsi alkaa syntyä kysymyksiä, niin sitten voit katsoa näitä suomalaisten kirjoja, ryhtyä miettimään, mitkä asiat niissä olisi voinut tehdä paremmin. Vaikka "kansainvälinen" monen mielessä tarkoittaa samaa kuin "englanninkielinen", niin silti annan usein neuvoja, jotka koskevat muillakin kielillä, kuten Ruotsissa ilmestyneitä kirjoja. Erityisen syyn sellaiseen muodostaa ruotsalainen tuottelias, monipuolinen ja menestynyt

aate- ja oppihistorian oppiaine.

Ruotsalaista traditiota voi valaista kenties parhaiten antamalla sen omien perustanlaskijoiden puhua, esittämällä joukon pitkiä ohjelmallisia lausumia, syntysanoja, jotka eivät ole jääneet kauniiksi toivomuksiksi, vaan toteutuneet maanläheisessä käytännössä. Lainausten tyyli on vanhahtavaa ja raskasta, idealististakin. Ne ovat osin peräisin jo etäisiksi muuttuneilta ajoilta, mutta ne auttavat silti ymmärtämään sitä, millainen tieteenhistoria osoittaa pohjoismaisessa yhteiskunnassa parhaiten tarpeellisuutensa.

Virkaanastujaisesityksessään 1932 Johan Nordström selitti aate- ja oppihistorian juhlian palauttamistaan Upsalan akatemiaan puolivuosisataisen katkoksen jälkeen, millä hän viittasi historia litterarian onnettomaan kohtaloon kaunokirjallisuuden tieteellisen kirjallisuuden edelle romanttisessa hengessä asettaneella 1800-luvulla. Viran tehtäväksi oli määritelty sitä koskevassa lahjoituskirjassa "historiallinen tutkimus tieteellisestä ajattelusta ja tieteellisestä työstä yhteydessään yleiseen kulttuuriin sekä ennen muuta ruotsalaisesta hengenviljelystä". Nordström itse oli alkujaan kirjallisuustutkija, joka oli erikoistunut ruotsalaisen reformaatioajan ja barokin oppineeseen kirjallisuuteen ja sen eurooppalaisiin yhteyksiin. Kahta vuotta aikaisemmin hän oli lausunut:

"Kirjallisuushistoriallinen tutkimuksemme ei nykyään enää onneksi rajoitu varsinaiseen kaunokirjallisuuteen, mutta yhä edelleen vallitsee merkittävä epäsuhta sen mielenkiinnon välillä, joka omistetaan merkityksettömimmällekin värssynikkarille, ja sen, minkä oppinut kirjallisuus voi saada osakseen. Aivan liian helposti jää huomaamatta, että aikakauden henkinen elämä on kuitenkin olennaisimmin tieteiden tekemää. Tieteet levittävät yhteiskunnan kulttuuria kantaviin miljöhin katsomuksia, joiden valossa tarkastellaan luontoa, ihmistä, isänmaata, historiaa, korkeimpia ja perimmäisimpiä kysymyksiä. Aikakausi selittyy tieteessään eikä historiallinen tarkastelu onnistu hahmottamaan ajan kasvoja tuntematta sen eläviä ja toimivia aatteita."

"Emmekä kuitenkaan voi olla ajan mittaan ilman tätä tietoa. Vasta tutkimuksen annettua sen meille kykenemme tarkentunein aistein tunnistamaan vuosisadan henkisen atmosfäärin, jonka mukaisesti sen ihmiset ajattelivat tunsivat ja toimivat... Sen ajan pitäisi olla takanapäin, jolloin heidän vaivojensa hedelmiä tarkasteltiin paremmin tietävien ylimielisellä välinpitämättömyydellä ja jolloin heitä arvioitiin olennaisesti nykyaikaisen kritiikin mittapuun. Oppihistorioitsijan ensimmäinen ja tärkein tehtävä on tunkeutua rekonstruoivan mielikuvituksen avulla ajan tieteellisiin intresseihin ja katsomuksiin sen omista lähtökohdista käsin..."

Nordström ei koskaan luopunut siitä vaatimuksesta, että – kuten hän ilmaisi – "meidän on lähdettävä ajan omista tieteellisistä edellytyksistä...". Tähän häntä olivat johtaneet toisaalta tuolloinen kansainvälisesti vertaileva kirjallisuushistoriallinen tutkimus, toisaalta sellaiset kaunokirjallisuuden ja oppineen kirjallisuuden rajat ylittäneet tutkijat kuin Henrik Schück. Hän oli omaksunut jo 1930-luvulla sen, mikä englantia puhuvan maailman tieteenhistoriallisessa tutkimuksessa omaksuttiin vasta 1950-luvulla ja mikä siitä pitäen on ollut ohjenuorana kaikessa ammatillisesti harjoitetussa tämän alan tieteellisessä työssä. Sten Lindroth, Nordströmin seuraaja, jatkoi samaa linjaa:

"...oppihistoriallista tutkimustamme harjoitetaan vahvan aatehistoriallisesti. Sen olennaiseksi tehtäväksi on näyttäytynyt tieteellisen elämän kokonaisuuden selvittäminen, yksittäisten oppien ja järjestelmien seuraaminen, niiden alkuperän, leviämisen ja vaikutusten määrittäminen. Tämä suuntautuminen näyttää tietyssä määrin erottavan sitä ulkomaisesta historiinnista. Se 'history of science', jota nyt niin menestyksellisesti harjoitetaan erityisesti anglosaksisissa kulttuurimaissa, omistetaan useimmiten tieteiden suurelle historialle tai tieteellisen ajattelun historialle. Siellä pyritään pikemminkin poikkeustapauksissa tunkeutumaan menneen aikakauden intellektuaaliseen elämään sen tulkitsemiseksi omista edellytyksistään käsin. Sitä vastoin huomio suunnataan niihin tutkijoihin, joiden sanotaan 'vieneen tiedettä eteenpäin'. Tämä on tietysti yhtä hyväksyttävä kuin kiehtovakin tehtävä ja luonnontieteiden häikäisevä kehitys 1600-luvulta alkaen

tarjoaa tästä näkökulmasta kosolti kysymyksiä, jotka odottavat asiantuntevaa tutkimusta. Tämä tarkastelutapa voi kuitenkin kiistatta johtaa riskeihin tutkittaessa mennyttä sen valossa, mikä myöhemmin on osoittautunut hedelmälliseksi tai 'oikeaksi'. ... Tämä tapa kirjoittaa oppihistoriaa on epähistoriallinen siinä merkityksessä, ettei se esitä todellista tilannetta, niitä aatteita ja käsityksiä, jotka tietynä aikana todella olivat vallitsevia ja jotka olivat useinkin vailla yhteyttä niihin tuloksiin, joita yksittäiset nerokkaat edelläkävijät samanaikaisesti saavuttivat."

Ytimenä Lindrothin edistämässä aate- ja oppihistorian ohjelmassa ja sen tunnetuimmassa saavutuksessa, teoksessa *Svensk lärdomshistoria* olivat yksittäiset tieteet. Ne eivät kuitenkaan eläneet missään eristetyssä tilassa:

"...ne muodostavat keskenään tiukasti yhteenkietoutuneen maailman, jossa mahdollisesti voidaan erottaa yksi johtomotiivi, historiallinen pääteema: kaikille tieteille yhteinen tapa asettaa ongelmia ja ratkaista ne, tieteellisen ajattelun kasvu. Ja samalla tieteet eivät koskaan ole olleet yhteiskunnasta eristettyjä, niitä ovat luoneet ja täydellistäneet kuolevaiset ihmiset, jotka ovat olleet täynnä miljöönä ja aikansa mukaisia ennakkoluuloja ja intohimoja. Tietyn aikakauden tieteellinen elämä, oppineisuus, on käsitettävissä vain suuremman kokonaisuuden osana, ilmauksena kiinteästi organisoituneesta 'kulttuurista'."

Gunnar Eriksson, Lindrothin seuraaja vuodesta 1980, pohti näin ymmäretyn, kaikkien tieteiden, mukaan luettuna luonnontieteiden kehityksen kattavan alan laajuudesta syntyviä ongelmia:

"Olemme kehittäneet joukon menetelmiä, joiden avulla voimme ainakin tiettyyn rajaan saakka poistaa sokeita pilkkujamme. Näistä kenties paras on ystävyystyö niillä erikoisaloilla työskentelevien nyt elävien luonnontutkijoiden kanssa, joiden alojen historiaa tutkimme - se onkin avannut silmäni kunnianarvoisessa, vanhassa, monissa tiedekunnissa sijaitsevista monista aineista koostuvassa yliopistossa työskentelemisen suurille eduille. Mutta samanaikaisesti tavoittelemme nuoria lahjakkaita opiskelijoita, joilla luonnontieteellinen tausta liittyy mielenkiintoon intellektuaalisen kulttuurin historiaa kohtaan. He ovat harvinainen laji, mutta heidän olemassaolonsa ei ole mahdollisuus. Kaikissa oloissa lähtökohtimmme kuuluu se, että luonnontieteiden historia on käsitettävä historiaksi..."

Aate- ja oppihistorian oppiaineen täyttäessä 50 vuotta Eriksson vakuutti:

"Tiede nähdään luovan toiminnan yhdeksi tuotteeksi monien joukossa ja lähisukuisiksi taiteelle, filosofialle, runoudelle, uskonnolle sekä näiden tavoin inhimillisistä ehdoista ja inhimillisistä pyrkimyksistä vaikutteita saavaksi ja samalla kaikkien ihmisten toimintakenttään, yhtä hyvin aineelliseen kuin henkiseenkin vaikuttavaksi. Tämä kontekstuaalinen näkemys tieteestä on yhteinen tämän oppituolin ensimmäiselle haltijalle ja oppiaineemme tohtoriopiskelijoiden tuoreimmalle sukupolvelle."

Tällä välin oppiaine oli ennättänyt levitä ympäri maan ja painottua kylläkin eri puolilla hyvin eri tavoin, eräillä suunnilla voittopuolisesti nykyhetken aatehistoriaan ja kansanomaisiin aatteisiin, mutta silti Erikssonin käsitys kontekstuaalisen tarkastelun keskeisyydestä oppiainetta yhdistävänä tekijänä on oikea. Tutkintovaatimukset Linköpingistä Lundiin ja Göteborgista Uumajaan ovat pääpiirteittäin samat. Samoja ja samantapaisia kirjoja luetaan ja kokonaisuuksia luennoidaan myös Oulussa.

Tieteenalan synty

Suomalaiset aate- ja oppihistoriaa perustutkintonsa pääaineena lukevat opiskelijat, alan väitöskirjantekijät ja pitemmälle ehtineet tutkijat ovat usein nähtyjä vieraita varsinkin Upsalassa ja Uumajassa, mutta eivät pelkästään niissä. Suomessa oppiaine on ollut pieni, viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana vain Oulussa, joten oppia on ollut välttämätöntä hakea kaikkialta maailmasta. Oppiaineen ensimmäinen tšekäläinen assistentti on sijoittunut yleisen historian professoriksi erikoisalueenaan Japanin tutkimus, hänen seuraajansa vei ensin Edinburghin tieteentutkimuksen yksikkö, sitten Cambridgen yliopisto. Jälkimmäisen seuraajan

väitöskirja Suomen 1600-luvun luonnontieteistä puolestaan palkittiin Suomessa vuoden parhaana tiedekirjana.

Jatkokoulutuspaikkoja ei alalla ole Suomen yliopistolaitoksessa edelleenkaan kuin yksi, mutta tämä ei ole estänyt sitä, että oululaisessa oppiaineessa on valmistunut väitöskirjoja viimeisten noin kymmenen vuoden aikana yli 15. Toiset painottuvat aatehistoriaan, toiset tieteenhistoriaan. Noin puolet on julkaistu suomeksi, toinen puoli kansainvälisillä kongressikielillä. Aiheet vaihtelevat modernin maailman synnytyksistä viimeisimpiin kotimaisiin innovaatioihin. Aiheenvalinnat ovat Oulussa olleet selvästi kansainvälisempiä kuin ruotsalaisilla sisarlaitoksilla. Kun aiheita on välttämätöntä hakea maailmalta, niin yhtä hyvin sitten kauempaakin kuin Helsingissä säilytettyistä lähteistä. Ruotsissa on oppiaineen olemassaolon aikana maan kaikissa yliopistoissa esitetty noin 80 väitöskirjaa. Oulun kanssa kilpailee sisarlaitosten joukossa kärkiaktiivisuudesta tällä alueella vain Göteborg. Kun Tiedeseuran sarjan kirjoittajat ovat kaikki miehiä ja kun Upsalan aate- ja oppihistoriassa on väitellyt vain yksi nainen, niin alan yliopistoviroissa Suomessa (professori, yliassistentti, amanuenssi, assistentti) on puolet naisia, puolet miehiä. Upsalassa kuusikymmenvuotisen mieshegemonian Nordströmin vanhalla oppituolilla on katkaisut Karin Johannisson.

Pitkään aate- ja oppihistoria on ollut yleisen historian valtakunnallisissa jatkokoulutettavien kokouksissa toinen kahdesta suosituimmasta ryhmästä, vaikka useimmilla siihen suuntautuvilla ei ole ollut tutkinnossaan sen enempää alan pää- kuin sivuaineopintojakaan eikä myöskään mahdollisuutta saada jatkotyöleen asianmukaista opastusta omassa yliopistossaan. On hakeuduttava joko ulkomaille tai Ouluun. Suomen historian jatko-opiskelijat ovat jääneet jopa valtakunnallisen jatkokoulutusseminaarin muodostaman niukan yhteistyömuodon ulkopuolelle. Humanistisen tutkimuksen kansainvälistyessä Suomen historian tutkijatkin löytänevät entistä enemmän kosketuspintaa aate- ja oppihistorioitsijoiden kanssa. Intellektuaalisesti haastavana aate- ja oppihistoria on myös filosofiaa lähellä, joskin empiirisempi. Näillä kahdella on yhteisiä intressejä. Tutkijoiden ja eri alojen asiantuntijoiden lisäksi aate- ja oppihistoria kouluttaa myös historian opettajia, jotka Pohjois-Suomessa saavat paremmat edellytykset ymmärtää tieteen ja tekniikan leimaamaa omaa aikaansa kuin muualla maassa.

Tieteissä on erilaisia legitiimejä tyylejä ja päämääriä, niin myös kiinnostuksessa tieteenhistoriaan. On luonnollista, että eri alojen edustajat ovat kiinnostuneita alojensa juurista. En näe ristiriitaa siinä, että aate- ja oppihistoriaa kehitetään omana (historiallisena) oppiaineenaan ja että se samalla tarjoaa tukea muiden aineiden (edelläkävijöitä etsivälle) historiasuuntautumiselle. Päin vastoin, kumpaisenkaan menestyksellinen edistäminen ei ole mahdollinen ilman toisen toistaan. Suomessa kiinnostus "juuriin" on erityisen vahva. Se on voimavara, jota tulee vahvistaa. Sitä ei tule turhauttaa jättämällä se yksin, lokeroimalla se historioitsijoiden puuhamaan ulkopuolelle, vaille ammatillisesti suuntautuneen tieteenhistorian tukea ja kritiikkiä. Ammatillisesti harjoitettu aate- ja oppihistoria on historiaa, vain historiaa, mutta aivan erityistä historiaa, ei hybridi, mutta kyllä katalysaattori.

On totta, että Helsingin yliopistossa on traditionsa ja että nuo traditiot ovat pääsääntöisesti eteenpäin viittaavat, mutta on päinvastaisiakin esimerkkejä, joista vapautuminen on mahdollista parhaiten ilman kotoperäisten traditioiden muodostamaa kehitysjarua. Kansainvälisyys on lääke pinttyneisiin asenteisiin ja lähtökohta uusien traditioiden muodostamiselle.

Ei ole mitään syytä ajatella, että Suomen Tiedeseuran ulkomaisille lukijoille suunnatun oppihistoriallisen sarjan ja sille rinnakkaisen Tieteellisten seurain valtuuskunnan hankkeen suomenkielisten teosten valmistuessa tieteenhistoria olisi Suomessa loppuunkäsitelty ja mielenkiinto siihen päättynyt. Pikemminkin voi odottaa käyvän päinvastoin. Jos ajatellaan pelkästään väitöskirjatuotantoa, niin alan vahvistaminen Oulussa ja sen keskittäminen kokonaan Ouluun kenties riittäisi, mutta jos otetaan huomioon alan kulttuurinen ja julkinen painoarvo, sen yleisempi merkitys pääkaupunkiseudun tiedeyhteisölle sekä jatko-opiskelijoiden alaan kohdistama suuri kiinnostus sekä tiedettä ja tekniikkaa koskevan ymmärtämyksen tarve historian kouluopetuksessa, niin oppiaineen perustaminen myös Helsinkiin ei ehkä olisi kaukaa haettu ratkaisu.

Puolalaisen paavin johdolla Vatikaani kumosi muutama vuosi sitten Galileo Galileille langettamansa tuomion. Helsingin

yliopisto voisi seurata esimerkkiä. Vuoden 1852 statuuteista kumottiin pian filosofian professuurin ja osakuntien hävittäminen. J. V. Snellman sai virkansa jo 1856. Vain "historia litteraria" jäi tieteellisen kirjallisuuden osalta pysyvään kiroukseen. Nyt tarvittaisiin vihdoin rohkeutta kyseenalaistaa keisarin päätösten järkevyyttä myös tältä osalta.

Ei ole välttämätöntä lähteä siitä, että yliopiston pitäisi tarjota opiskelijoilleen kaikinpuolista tieteellistä antia ja asiantuntemusta, täyttä palvelua, mutta juuri yliopistojen olemassaolon oikeutuksen ajatuksellisiin ytimiin, vaiheisiin ja vaikutuksiin liittyvän oppiaineen puuttuminen saattaa sittenkin olla vahinko.

Kirjoittaja on Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian professori vuodesta 1977. Hänen tuorein teoksensa on Frankfurt am Mainissa julkaistavassa sarjassa European Studies in the History of Science and Ideas ilmestynyt "Feuer am Pol. Zum Aufbau der Vernunft im europäischen Norden" (1996).

